

Aleksandra Belchnerowska

RELACJE POLSKO-NIEMIECKIE W NAZEWNICTWIE MIEJSKIM SZCZECINA

Nazewnictwo miejskie Szczecina zaczęło się kształtować już w średniowieczu. Pierwsze nazwy ulic, placów i targowisk (rynków) zostały zapisane w najstarszej księdze miejskiej Szczecina, której ocalałe fragmenty opracował i wydał drukiem niemiecki historyk Martin Wehrmann. Najwcześniejsze zapisy, pochodzące z lat 1305-1307, zanotowano w języku łacińskim, którym posługiwali się wówczas pomorscy kanceliści, także w Szczecinie. Zanotowano tu nazwy, które były często określeniami mówiącymi o położeniu jakiegoś obiektu w określonym punkcie miasta, za punkt orientacyjny przyjmując znaczniejsze budowle, jak np. bramy w obwarowaniach miejskich się znajdujące, kościoły itp.

Z czasem zaczęto używać wraz z nazwą właściwą określeń: *platea*, *strate* i w końcu *Strasse* i innych, typowych dla traktów miejskich określeń, by po 1945 roku zastąpić je polskimi terminami, a więc: *ulica*, *plac*, *rynek* i in.

Nazewnictwo miejskie średniowiecznego Szczecina było płynne (tabliczki z nazwami ulic pojawiły się dopiero w XVII wieku). Jedne nazwy zastępowały inne, a przyczyna tego leżała w tym, że miasto nieustannie rozwijało się gospodarczo i społecznie, co pociągało też za sobą zmiany w układzie topograficznym i urbanistycznym terenu położonego w obrębie murów miejskich, a także poza nimi.

Średniowieczne nazwy ulic, placów i innych obiektów miejskich były nazwami mającymi konkretną, realną motywację sytuacyjną, gospodarczą i okolicznościową. Tkwiły mocno w rzeczywistości.

Geneza i etymologia nazw ulic szczecińskich budziła przede wszystkim zainteresowanie historyków. Najstarsze nazwy ulic i placów Szczecina zostały opracowane przez Heinricha Lemckego i Carla Fredricha w pracy *Die älteren stettiner Strassennamen im Rahmen der ältern Stadtentwicklung*, Stettin 1926 (2. wydanie). Książka ta zawiera solidną dokumentację historyczną, związaną z przekrojem społecznym i zawodowym mieszkańców miasta, z jego topografią i urbanistyką, a także z dziejami samego nazewnictwa miejskiego Szczecina, stanowi więc cenną pozycję zarówno dla historyka, jak i onomasty. Autorzy nie tylko starają się zlokalizować obiekty, ale znając dokumenty, dziś

już niejednokrotnie nie istniejące, usiłują wyjaśnić etymologię większości nazw.

Na uwagę zasługuje także praca historyka Heinricha Berghausa, który w swojej monografii Szczecina (Stettin 1876) kilka rozdziałów poświęca właśnie nazwom ulic (*Die Strassen, ihre Benennungen und Bezeichnungen. Die Altstadt und die Lastadie*). W późniejszym okresie powstają też pierwsze plany miasta, wskazujące usytuowanie ulic, a także ich nazw.

Ogromnie istotnym dla Szczecina wydarzeniem było zniesienie statusu twierdzy w początkach lat siedemdziesiątych XIX wieku. Umożliwiło to szybki rozwój miasta i jego bezpośrednie połączenie z osadami wcześniej znajdującymi się poza jego murami.

Księgi adresowe wydawano w Szczecinie regularnie od lat czterdziestych XIX wieku. Są one kolejnymi dokumentami pozwalającymi szczegółowo prześledzić rozwój urbanistyczny miasta, a także jego nazewnictwa.

Wkrótce po przejęciu miasta przez władze polskie przystąpiono do ustalenia nazewnictwa polskiego. Zajmował się tym tym powołany przez władze miejskie zespół.

Piotr Zaremba, pierwszy prezydent Szczecina, pisze w swych wspomnieniach: „23 lipca 1945 roku wydane zostało obwieszczenie o obowiązku usunięcia wszystkich niemieckich napisów poza tabliczkami z nazwami ulic, które stopniowo wymieniają (na polskie) organa miejskiego zarządu drogowego”.

Niemale to było wówczas zadanie. Najłatwiej poradono sobie z nazewnictwem Starego Miasta, choć i tu historycy mają zastrzeżenia, że nie zachowano starych plateonimów. W pozostałych dzielnicach było różnie, do czasów najnowszych tam właśnie zachodzi najwięcej zmian nazewniczych.

Polonizowanie nazewnictwa miejskiego Szczecina wiąże się z problemem adaptacji nazw niemieckich do polskiego systemu językowego i toponimicznego. Nie jest łatwe znalezienie odpowiedzi na pytanie o rodzaje tych adaptacji. Przejmowanie niemieckich nazw miejscowych i określenie ich adaptacji przez język polski jest procesem starszym, odbywającym się na różnych poziomach języka, np. słowotwórczym, fleksyjnym, semantycznym, leksykalnym (możliwa jest adaptacja zarówno nazw, jak i apelatywów). Poza tym jest to zagadnienie dość dobrze opracowane przez naukę polską, czeską, słowacką, niemiecką i inne. Natomiast zagadnienia związane z adaptacją obcych, w tym wypadku niemieckich urbanonimów, do rodzimego, w tym wypadku polskiego systemu językowego i nazewniczego, związane jest z przemianami etnicznymi i politycznymi, jakie zaszły w ostatnim półwieczu w naszej części świata. Problemy te dotyczą nazewnictwa miejskiego, nie mającego rodzimej, polskiej genezy, między innymi więc i Szczecina.

Stopień i rodzaj adaptacji tych nazw jest w bardzo wielu wypadkach uzależniony od względów pozajęzykowych. Zauważyć można, że np. nazwy występujące w śródmieściu (centrum), do którego należy też obszar Starego

Miasta, mają nieco inny charakter, niż te, które występują na przedmieściach, może dlatego, że większy jest ich prestiż i ranga.

Urbanonimy występujące na Starym Mieście to przeważnie tłumaczenia dawnych nazw niemieckich. Zachowano w ten sposób tradycje średniowiecznego sposobu nazywania ulic, zaułków, placów. Nazwy te — podobnie jak w innych miastach polskich i europejskich — utrwaliły informacje o zawodach uprawianych przez mieszkańców, o budowlach, które istniały, o organizacji społecznej i politycznej ludności, o dziejach miasta.

Najczęstszym sposobem adaptacji zastanych nazw były translacje, tzn. kalki połączone z różnego rodzaju adaptacjami słowotwórczymi. Nie zauważyła się adaptacji fonetycznych nazw niemieckich, co jest częstym zjawiskiem wśród nazw miejscowych i osobowych. Ale pojawia się wśród nazw ulic specyficzny sposób inspiracji nazw polskich przez nazwy niemieckie. Określam to zjawisko terminem adideacje semantyczne lub transpozycje semantyczne.

Często substytucje i translacje współwystępują, gdy substytucjom towarzyszy przekładanie znaczenia i treści oryginalnej nazwy.

Ze zjawiskami tymi mamy do czynienia od początku istnienia nazewnictwa miejskiego, przede wszystkim zaś w średniowiecznych tekstach dokumentów łacińskich, a także aktach miejskich z obszarów, na których w historii funkcjonowała w zasadzie od początków, jak w Szczecinie od lokacji miasta, administracja niemiecka; choć w radzie miejskiej Szczecina zasiadali z pewnością przedstawiciele patrycjatu pochodzenia słowiańskiego, to jednak językiem urzędowym był niemiecki (i łacina). Dlatego najdawniejsze poświadczenia nazw miejskich Szczecina mają postać łacińską, a zasób leksykalny tych nazw wykorzystywany był raczej do nazywania najważniejszych obiektów średniowiecznego miasta, a zwłaszcza grup jego mieszkańców, a więc *platea Monachorum*, później *Mönchen strate (strasse)*, *platea Sutorum*, później *Schuh (ster)* i *Schuh strate*, *platea Molanorum*, później *Molen*, *Mühlen Strassa* itp., a dziś odpowiednio: *Mnisia*, *Młyńska*, *Szewska* itp.

Wśród nazw miejskich Szczecina wyróżnić więc można:

- I. Kalki (translacje),
- II. Kalki z adaptacją słowotwórczą,
- III. Adideacje (transpozycje) semantyczne nazw niemieckich.

I. Nazwy z pierwszym członem rzeczownikowym: np. *Fährstrasse* (dziś *Przejazd*), *Hagenstrasse* (dziś *Osiek*);

Nazwy z pierwszym członem od nazwy osobowej, np. *Bogislavstrasse* (dziś *Bogusława X*);

Nazwy z pierwszym członem przymiotnikowym: np. *Gollnowerstrasse* (dziś *Goleniowska*), *Greifenhagerstrasse* (dziś *Gryfińska*), *Thornerstrasse* (dziś *Toruńska*);

Rzeczownikowa nazwa złożona: *Hünerbeinstrasse* (dziś *Kurza Stopka*).

II. W wypadku zaliczonych tu nazw polonizacja polegała często na tłumaczeniu i zmianie paradygmatu, np. *Ackerstrasse* (dziś *Polna*), *Admiral Graf Spee Strasse* (dziś *Admiralska*), *Akademierstrasse* (dziś *Akademicka*), *Akazienstrasse* (dziś *Akacjowa*), *Frauenstrasse* (dziś *Panińska*), *Schulzenstrasse* (dziś *Sołtysia*), *Brunnenstrasse* (dziś *Studzienna*), *Bergstrasse* (dziś *Górska*), *Fischerstrasse* (dziś *Rybaki*), *Wallgasse* (dziś *Wałowa*), *Marienplatz* (dziś *plac Mariacki*), *Dom Strasse* (dziś *Farna*) itp.

Nie zawsze mamy dziś wypadki występowania ścisłych odpowiedniości leksykalno-znaczeniowych, nie ma więc dziś ulicy Szewców czy Młynarzy, ale formy przymiotnikowe: *Młyńska*, *Mnisia*, *Szewska*. Poza tym dają się tu zauważyć przesunięcia semantyczne lub brak ścisłej odpowiedniości, np. *platea Sutorum* - *Schuster* - *Schuhstrasse* - *Szewska* itp.

III. Polonizacja nazw niemieckich znajdujących się w tej grupie polega na zastąpieniu jednego członu nazwy apelatywem bliskim semantycznie, np. *Fischerstrasse* - *Karpino*, *Siedlungstrasse* - *Osiedleńcza*, *Sportplatz* - *Sportowa*, *Schifferstrasse* - *Żeglarska*, *Petersilienstrasse* - *Warzywna*, *Rossmarkt* - *Koński Kierat*, *Wiesenweg* - *Trawiasta*, *Flughafenstrasse* - *Eskadrowa*, *Gartenstrasse* - *Pasieczna* (pasieka), *Fisilierstrasse* - *Legionowa*, *Blumenstrasse* - *Szarotki*, *Birkenstrasse* - *Czeremchowa*, *Dorf Strasse* - *Włościańska*, *Lilienweg* - *Róży Polnej* itp.

Znajdują się tu nazwy, w których niemieckie nazwy osobowe zostały zastąpione polskimi nazwami osobowymi, których nosiciele mieli tę samą lub podobną profesję, np. *Bethovenstrasse* dziś *Karola Szymanowskiego* (też muzyka i kompozytora), *Richard Wagner Strasse* dziś *Stanisława Moniuszki* (t. s.), *Hans Hoffmann Weg* dziś *Kazimierza Przerwy-Tetmajera*, *Hohenzollernstrasse* dziś *Bolesława Krzywoustego*, *Martin Wehrmann Strasse* dziś *Samuela Lindego* itp.

Także niemieckie nazwy pochodzące od imion (przeważnie świętych) inspirowały nazwy polskie, np. *Lukasstrasse* dziś *św. Łukasza*, *Martinstrasse* dziś *św. Marcina*, *Peter Paul Strasse* dziś *Piotra i Pawła* itp.

Znajdują się tu też nazwy pochodzące od nazw miejscowych, np. *Posener Strasse* dziś *Wrzesińska*, *Prenzlauerstrasse* dziś *Częstochowska*, *Altdammerstrasse* dziś *Gdańska*, *Angermünderstrasse* dziś *Legnicka*, *Graudenzerstrasse* dziś *Chorwacka*, *Brandenburgerstrasse* dziś *Orawska*, *Breslauerstrasse* dziś *Bytomska* itp.

Na ogół przymiotnikowe nazwy ulic od nazw miejscowych były nazwami kierunkowymi, bo prowadziły z jednej miejscowości do drugiej. Tak też było w wypadku przytoczonych tu nazw niemieckich. Natomiast nazwy polskie, które zastąpiły nazwy niemieckie, były nazwami pamiątkowymi, tej funkcji

wskazywania kierunku nie miały. Tak było w miastach, gdzie nazewnictwo polskie poprzedzało nazewnictwo obce.

Co się tyczy strony formalnej nazw miejskich, to w procesie substytucji wyjściowym nazwom łacińskim na gruncie polskim może odpowiadać kilka struktur, np. *platea Sutorum* - Szewców lub Szewska, *platea Monachorum* - Mnichów lub Mnisia itp.

Niemieckie nazwy pamiątkowe mają charakter posesywny, który w polskim nazewnictwie wprowadza formę genetiwu form rzeczownikowych występujących w urbanonimii Szczecina.

Przy okazji substytucji ujawniają się pewne właściwości strukturalne polskiego nazewnictwa miejskiego. Kalkowanie ukazuje wszelką dopuszczalną wariantywność i wahania w nazewnictwie, szczególnie wtedy, gdy zachodzi konieczność znalezienia adekwatnych odpowiedników nazw zastępowanych.

Nazewnictwo, o którym tu była mowa, stanowiło około 60% całego powojennego zasobu urbanonimów szczecińskich.

Aleksandra Belchnerowska

POLNISCH-DEUTSCHE RELATIONEN IN DER STÄDTISCHEN NAMENKUNDE VON SZCZECIN (STETTIN)

Den Gegenstand der Erwägungen bilden im Beitrag die Stettiner Urbonyme von ehemals und heute, wobei die polnisch-deutschen Relationen besonders unterstrichen werden. Die frühesten Eintragungen der Straßen- und Plätzeamen von Szczecin stammten aus dem 14.Jh. und wurden in der lateinischen Sprache notiert. Die städtische Namenkunde des mittelalterlichen Szczecins war unbestimmt (die Tafeln mit Straßennamen erschienen erst im 17.Jh.). Die Namen hatten konkrete, situative, wirtschaftliche und gelegentliche Motivation. Nachdem die Stadt 1945 von den polnischen Behörden übernommen worden war, kam es zur Festlegung der polnischen Namenkunde. Die Polonisierung der städtischen Namenkunde Szczecins ist mit dem Problem der Adaptation der deutschen Namen im polnischen Sprachsystem verbunden.

Die in der Stettiner Altstadt auftretenden Urbonyme bilden überwiegend die Übersetzungen der ehemaligen deutschen Namen.